

דרכי נתינה

מטרת השיעור :

- לבחון דרכים שונות למתן צדקה שימנעו בושה מהעני, תוך התייחסות ביקורתית לתפיסה המונחת בבסיסן.

מצוות הצדקה במסורת היהודית נתפסת כביטוי לתחושת שותפות עם העני ולמחויבות חברתית. עם זאת, קבלת צדקה עלולה להיתפס כמעמד מביך ומבייש. מכאן מתחדדת המורכבות בסוגיה איך לתת. שיעור זה מתמקד בשאלה כיצד ניתן ליישם עקרונות יסוד כגון כבוד ואמפתיה לעני, בנתינה ובעשייה חברתית.

היכולת לראות את העני כאדם שלם, בעל קול ורצון, פורשת בפנינו דרכים לנתינה. עמידה על הכוחות של אנשים החיים בעוני, לצד ההכרה במחסורם, היא אמצעי להימנע מהבושה של מקבל הצדקה מחד ומהפטרוניות של הנותן מאידך. אמצעי זה סולל את הדרך ללמידה משותפת ולמאבק בעוני.

מבנה השיעור :

40 דקות	פתיחה : איך אני נותן
30 דקות	מקורות ללימוד בחברותא : "אשרי משכיל אל דל"
40 דקות	אסיף ולימוד מונחה
10 דקות	סיכום

*חלוקת הזמן היא בגדר המלצה ועשויה להשתנות לפי גודל הקבוצה ושיקולי המנחה.

פתיחה

במפגשים הקודמים דיברנו על היחס שלנו כלפי העני, בדקנו מה יכול לסייע לנו בפתיחת הלב כלפי העני ובשותפות בחוויה של הבושה והכאב שכרוכים על פי רוב בעוני. המפגש הנוכחי יוקדש לדיון בשאלה איך נותנים צדקה לעני בלי לבייש אותו.

במסגרת המפגש נבדוק דרכים אפשריות ליישום תובנות שעלו במפגשים קודמים לגבי מתן צדקה. במקורות יהודיים מוצאים שוב ושוב את העיסוק בשאלה איך נותנים צדקה בדרך מכבדת שלא תגרום לצער ובושה לעני. נפתח את הדיון בהתנסויות האישיות שלכם. איך אתם נותנים צדקה? מה עלול לגרום בושה וצער לעני ועל כן מחייב זהירות? האם תוכלו לספר על מקרה שבו נתת צדקה באופן ש"הרגיש נכון"?

מטרת הפתיחה היא חיבור אישי של המשתתפים לנושא תוך פרישת דרכים שונות של מתן צדקה ובחינת השיקולים שביסודן. מומלץ להזמין את המשתתפים לשתף את הנוכחים גם בהתלבטויות אם ישנן. חשוב למקד את הדיון בשאלת ה"איך", ולא לתת לדיון לסטות לשאלה אם נכון לתת צדקה או לא.

המשתתפים עשויים להציג דרכים שונות למתן צדקה ושיקולים המנחים אותם בבחירת הדרך. פתיחת הלב וההשתתפות בתחושת הכאב והבושה עלולות לגרום להרגשת חוסר אונים. מחד גיסא הרצון לעזור ולתמוך בעני, ומאידך גיסא החשש והמבוכה בהצעת עזרה שעלולה לבייש. ההתמודדות עם רגשות מעורבים אלו יכולה להיעשות בדרכים שונות. ייתכן כי חלק מהמשתתפים יבחרו לתת צדקה שאינה מערבת מפגש; אחרים יגייסו תרומות בטלפון או בהתרמה מדלת לדלת. כדאי לציין בפני המשתתפים שתרומות לא ניתנו באופן ישיר גם בקהילות ישראל אלא באמצעות קופת צדקה, או גבאים שהתרימו. ייתכנו דרכים נוספות למתן בסתר שמערבות מפגש בדרכים שונות - למשל, מתן בסתר לאדם השרוי במצוקה שאני מכיר; במקרה זה, אני נפגש עם העני ומגיב למצוקתו, אך נמנע ממפגש בזמן הנתונה. שאלה שניתן להעלות בהקשר זה היא כיצד היחסים שלי עם העני משפיעים על דרך הנתונה ועל רגשי הבושה? האם במקרה של אדם הקרוב אלי קל יותר לתת צדקה באופן גלוי או דווקא ההיפך הוא הנכון? מה עשוי למנוע במקרים אלו את רגשי הבושה של המקבל או של הנותן? לאור כל זאת מומלץ לשקף לקבוצה מה עלולה להיות האמירה המשתמעת ממתן בסתר: שקבלת צדקה היא דבר שיש להתבייש בו.

דרכים נוספות שעשויות לעלות בדיון הן מתן צדקה דרך מפגש עם העני - מפגש מצומצם יחסית, כגון מתן צדקה לקבצן ברחוב או השתתפות בחלוקה של סלי מזון מבית לבית. חלק מהמשתתפים עשויים להביע מבוכה ואי-נוחות בהקשר למתן צדקה מסוג זה, שיתבטאו בהסבת המבט בזמן מתן הצדקה. מומלץ לבחון יחד עם המשתתפים האם התנהגות זו נובעת מקושי שלי כנותן או מהקושי שאני מייחס למקבל הצדקה. חלק מהמשתתפים אף עשויים להביע התנגדות לצדקה בדרך זו, כי לא זו בלבד שהיא נתפסת בעיניהם כמביישת, גם אין בה עזרה של ממש. לחלופין, טענה אפשרית היא כי דווקא ההתעלמות מפושטי יד היא שעלולה לבייש, ועל כן גם אם אין כסף או יש מעט כסף נכון לתת או לנחם בדברים, דרך חיוך והארת פנים.

.....

לימוד מקורות בחברותא

הפתיחה העלתה דילמות הנובעות מהשאלה איך ניתן לתת צדקה לעני בדרך שתבטא אהדה וכבוד. הלימוד בחברותא ימשיך את הדיון בשאלה כיצד ניתן לתת בדרך מכבדת. המקורות בדף הלימוד מציגים דרכים שונות למתן צדקה הכוללות מפגש עם העני.

אשרי משכיל אל דל

רבי חנינא בר פפא היה מחלק כסף לצדקה בלילה. פעם אחת פגש אותו ראש הרוחות. אמר לו: "האם לא כך לימדתי רבי: 'אל תסיג גבול רעך' ". אמר לו: "ולא כך כתוב: 'מתן בסתר יכפה אף'?" והיה השד נכפה תחתיו וברח ממנו. (תרגום מתלמוד ירושלמי פ"א, ח, כא, הלכה ח') אמרו חז"ל בתלמוד הירושלמי (מסכת פאה, פרק ח, דף כא) רבי חנינא בר פפא נהג לעשות צדקה בסתר ואיש לא הרגיש במעשיו. הוא היה מתעניין מי האנשים שהתהפך עליהם הגלגל עד שהזדקקו לפ שוט יד לצדקה, והיה קם באמצע הלילה והולך עד לביתם והיה מניח להם צרור כסף ליד הדלת. וכשהיו קמים בבוקר היו מוצאים את הכסף ובשמחה רבה היו קונים מצרכים.

לילה אחד, בעודו מהלך מבית לבית כמנהגו, פגש אותו גדול מלאכי החבלה בראש חילו וביקש לדעת מי הרשה לו לטייל כך יחידי בלילות.

- "האם קראת את הפסוק 'אל תסיג גבול רעך' ?' ובלילות יש כוח למזיקים להזיק לכל מי שהולך יחידי בלילה, ואיך אתה מטייל כך יחידי לילה לילה?"

- השיב לו רבי חנינא ואמר: "והאם אינכם יודעים ש'מתן בסתר יכפה אף' (משלי כא, יד) ? ואם איני יכול לקיים את מצוות מתן בסתר אלא על ידי שאצא יחידי בלילה, אני עושה זאת בלי פחד מכם".

כששמעו את דבריו פחדו מלאכי החבלה ונסו על נפשם. לכן הוא אומר "אשרי משכיל אל דל", אשרי העושה בהשכל את הצדקה שלו בהסתר איש לא ירגיש.

(רבי שלמה זרקא, מנוחת שלום, מא)

רבי שלמה זרקא: מחכמי תוניס במאה ה-19. נולד בתוניס אך מאוחר יותר קבע מושבו באלג'יר וכיהן שם כרב בעיר ואהרן. בין ספריו: שי למורא, חידושים על התורה, רינה וישועה על ההגדה של פסח ומנוחת שלום, ספר פירושים על ספר תהילים.

מר עוקבא היה עני בשכנותו, שהיה רגיל כל יום לזרוק לו ארבעה זוזים בתוך חור הדלת. יום אחד אמר: "אלך ואראה מי עושה לי אותה טובה".

אותו היום התאחר מר עוקבא בבית המדרש, ובאה אשתו עמו. כיוון שראו בני ביתו של העני שזזה הדלת, יצא העני אחריהם. רצו מלפניו. נכנסו לכבשן שהייתה גרופה בו האש. היו נשרפות רגליו של מר עוקבא.

- אמרה לו אשתו: "שים רגליך על רגלי" (שרגלי אינן נשרפות).

חלשה דעתו של מר עוקבא.

- אמרה לו אשתו: "אני מצויה בתוך הבית, ומקרבת הנאתם".

ומה היה כל זה?!

שומר מר זוטרא: "...נוח לו לאדם שימסור עצמו לכבשן של אש ולא ילבין פני חברו ברבים".

(תרגום מתלמוד בבלי כתובות סז, ע"ב)

- מהן דרכי הנתינה המופיעות במקורות?
- כיצד המפגש עם העני משפיע על דרכי הנתינה?

הדמויות בסיפור בוחרות לתת צדקה בדרכים שונות. הסיפור הראשון מספר על רבי חנינא בר פפא שנהג לחלק מתן בסתר, בלא שאיש ירגיש במעשיו. רבי שלמה זרקא מציין כי רבי חנינא בר פפא היה בודק מיהם האנשים שנקלעו לעוני, עד שנאלצו לקבץ נדבות. עוד מסופר על רבי חנינא שהיה קם באמצע הלילה והולך עד לביתם של אותם עניים ומניח בפתח דלתם כסף. מפרטים אלו אנו למדים כי על אף שחלוקת צדקה הייתה מעשה יומיומי עבור רבי חנינא, היא לא הייתה נעשתה כלאחר יד, אלא תבעה ממנו השקעת מאמצים רבים בחיי היומיום.

הבחירה של רבי חנינא לחלק צדקה דווקא לאנשים שנאלצו לפשוט יד, יכולה לנבוע מן הידיעה שאנשים אלו פושטים יד בעקבות מצוקה גדולה. אולם, על אף שאנשים אלו פושטים יד בגלוי, רבי חנינא בוחר לחלק צדקה בסתר ואף מקפיד לצאת לבדו באמצע הלילה, כגנב, כדי שאיש לא יבחין במעשיו.

ה"שגרה" של רבי חנינא הופרה כאשר לילה אחד פגש אותו גדול מלאכי החבלה. המלאך פונה לרבי חנינא ושואל אותו האם לא קרא את הפסוק "אל תסיג גבול רעך" (דברים יט, יד). ניתן לפרש את אמירתו של המלאך החבלה במספר דרכים. אחת, שרבי חנינא מסיג את גבולו של העני בכך שהוא פולש לתחומו באמצע הלילה, כגנב (הערה למנחה: עם זאת, במקורות היהודיים המונח "הסגת גבול" אינו מתייחס לפלישה אלא לשינוי גבולות הקרקע). פרשנות שנייה היא שרבי חנינא מסיג את תחומו של המלאך החבלה בכך שהוא מסתובב בלילה, הזמן של מלאכי החבלה.

מי שמסיג את גבול רעהו הוא בגדר "ארור" (דברים כז, יד) ולכן חשוף לפגיעות. מה גם שיש כוח למזיקים להזיק למי שהולך בלילה לבדו. בתגובה מצטט רבי חנינא ש"מתן בסתר יכפה אף". בכוחו של מתן בסתר לכפות על כעסו של מלאך המוות, ועל כן הוא חש בטוח לחלק מתן בסתר בלא שיפחד ממלאכי החבלה. סוף הסיפור מעיד על החשיבות של מתן בסתר, שדוחה אף את השפעתם של מלאכי החבלה.

הסיפור השני מתאר את מעשי הצדקה של מר עוקבא ואשתו. מר עוקבא מבחין במצוקתו של שכנו העני ועושה מעשה להקל מצוקה זו. המפגש עם העני מביא אותו לתת צדקה בסתר לשכנו דרך קבע כדי למנוע בושה ממנו. גם כשהשכן מבקש לראות מי נותן לו את הצדקה, מר עוקבא ואשתו בורחים ואף מסכנים את עצמם בכניסה לכבשן של אש – כל זאת כדי למנוע בושה מהשכן העני. כאשר נכנסים מר עוקבא ואשתו לכבשן, רגליו של מר עוקבא נשרפות ואילו רגליה של אשתו נותרות ללא פגע. מר עוקבא מפרש זאת כסימן ומצטער. הסיפור אינו מספק לנו סיבה חד-משמעית לכך שרגליה של אשתו של מר עוקבא אינן נשרפות. ייתכן שהסיבה לכך היא שמר עוקבא התאחר בבית המדרש, כפי שמתגלה בתחילת הסיפור, ועל כן באה אשתו לאסוף אותו מבית המדרש. אולם אשתו של מר עוקבא מספקת הסבר אחר. היא מפרשת את העובדה שרגליה לא נשרפו בכך שהיא נותנת לעניים צדקה בביתה ובכך מקרבת הנאתם. את הביטוי "מקרבת הנאתם" ניתן לפרש בדרכים שונות. ייתכן כי מתן הצדקה דרך מפגש מאפשר לעניים לחלוק את מצוקתם עם אדם אחר, ובכך היא מקלה על צערם. היכולת של אשתו של מר עוקבא לחלוק עם העניים את מצוקתם משדרת מסר של הכלה וקבלה של העני. דרך אחרת להבין את הביטוי היא בחלוקת מצרכי מזון ולא כסף לעניים. באופן זה, העני אינו צריך לטרוח לקנות בשוק, אלא הוא מקבל מן המוכן. גם לפי פרשנות זו, אשתו של מר עוקבא קשובה לצורכיהם של העניים ומספקת להם די מחסורם.

סוף הסיפור מלמד אותנו כי בריחתו של מר עוקבא נבעה מכך שפעל על פי מה שאמר מר זוטרא: "מוטב לאדם להשליך עצמו לכבשן האש ולא להלבין פני חברו". אולם הסיפור מעלה דילמה בשאלה מהי הלבנת פנים. מר עוקבא מפרש הלבנת פנים כבושה הנגרמת כתוצאה מקבלת צדקה ועל כן הוא נמנע ממפגש עם העני. אלא שההימנעות מהמפגש עלולה להתפרש על ידי העני כרצון להתרחק, כאי-רצון לבוא עמו במגע. מהסיפור עולה כי העני מבקש לפגוש את מר עוקבא, וייתכן כי דווקא הבריחה ממנו תבייש אותו.

אשתו של מר עוקבא מציגה גישה חלופית למניעת הלבנת פנים באמצעות מפגש פנים אל פנים עם העניינים, שמקבלים את הצדקה בביתה. דרך הנתניה של אשתו של מר עוקבא מעלה שאלות לגבי הלבנת פנים. האם וכיצד ניתן להפוך את קבלת צדקה דרך מפגש ללא מביישת? האם אכן ניתן להימנע מרגש בושה במתן צדקה באופן ישיר?

ההשוואה בין הסיפורים עשויה להעלות תהייה. בשני המקרים מסופר על דמויות שהקפידו לתת צדקה בסתר דרך קבע. אך במקרה של רבי חנינא בר פפא מתן בסתר מציל אותו מפגיעה של מלאכי החבלה, ואילו במקרה של מר עוקבא מתן בסתר אינו מציל אותו מהיכוות מכבשן האש. לכאורה שניהם נמנעו מהלבנת פני העני דרך מתן צדקה בהסתר. מומלץ בלימוד להידרש להבדלים בין הסיפורים. סיבות אפשריות הן שמר עוקבא לא הקפיד על מתן צדקה בהסתר: כיוון שהיה זורק בחור הדלת, יש מי שהשיגו בו נותן את הצדקה. לעומת זאת, רבי חנינא בר פפא הקפיד ללכת יחידי באמצע הלילה. סיבה אפשרית אחרת היא כי המתן בסתר של מר עוקבא הפך להרגל, והוא לא הקפיד עליו כמו בתחילה. הסיפור מספר לנו שמר עוקבא איחר בחלוקת הצדקה כיוון שהתעכב בבית המדרש. לעומת זאת, רבי חנינא בר פפא מקפיד לבדוק מדי יום מיהם העניינים אשר נקלעו לעוני ומטריח עצמו לקום באמצע הלילה לחלוקת הצדקה.

אסיף ולימוד מונחה

האסיף יהיה לימוד מונחה של הסיפור על מר עוקבא ואשתו. הלימוד המשותף נועד לאפשר לנו לחוות יחד לימוד מקורות. דרך הלימוד המשותף נאסוף תובנות שלכם שעלו מהלימוד בחברותא על דרכי נתניה, ונמשיך את הדיון בשאלה בה פתחנו: איך נכון לתת?

מומלץ לתת לאחד המשתתפים לקרוא תוך עצירות מונחות להבהרה ושאלות. הלימוד המונחה נועד להדגים למשתתפים למידה של המקורות ולהציג דרכים שונות לדרוש את הכתוב. האסיף משלב בלימוד הטקסט נקודות להתייחסות ממפגשים קודמים וכן מבט חברתי על התכנים שנלמדו.

מר עוקבא היה עני בשכנותו, שהיה רגיל כל יום לזרוק לו ארבעה זוזים בתוך חור הדלת.

- יום אחד אמר: "אלך ואראה מי עושה לי אותה טובה."

אותו היום התאחר מר עוקבא בבית המדרש, ובאה אשתו עמו. כיוון שראו בני ביתו של העני,

שזזה הדלת, יצא העני אחריהם. רצו מלפניו. נכנסו לכבשן שהייתה גרופה בו האש. היו

נשרפות רגליו של מר עוקבא.

- אמרה לו אשתו: "שים רגליך על רגלי".

חלשה דעתו של מר עוקבא.

- אמרה לו אשתו: "אני מצויה בתוך הבית, ומקרבת הנאתם".

ומה היה כל זה?!

שומר מר זוטרא: "...נוח לו לאדם שימסור עצמו לכבשן של אש ולא ילבין פני חברו ברבים".

מר עוקבא היה עני בשכנותו - פתיחת הסיפור מחזירה אותנו לסוגיית הגיאוגרפיה של אי-שוויון, שם למדנו כי לרוב עניים ועשירים אינם נפגשים בשכונת המגורים. עם זאת, מהסיפור עולה כי מתקיימים יחסי שכנות וקהילה בין עני ועשיר. אפשר גם לציין בפני הקבוצה שמר עוקבא היה בעל תפקיד מרכזי בקהילה, כיהן כאב בית דין. על אף פי כן אנו מגלים כי הוא גר בשכנות עם עני. **שהיה רגיל כל יום לזרוק לו ארבעה זוזים בחור הדלת** - מר עוקבא היה ער למצוקתו של שכנו ונהג לתת מתן בסתר. הביטוי "היה רגיל" מלמד שמר עוקבא נתן צדקה לשכנו דרך שגרה, מדי יום. מתן הצדקה של מר עוקבא התבצע בזריקה של סכום כסף קבוע דרך החור שבדלת, כך שהעני לא ידע מי הנותן. **יום אחד אמר** - מה הפר את השגרה של מר עוקבא? אותו עני שקיבל מתן בסתר ועד כה היה פסיבי בסיפור מקבל קול בסיפור. עד כה לא היו ידועים לנו פרטים עליו מלבד היותו עני ושכן של מר עוקבא (לא ידוע שמו או מה רצונו), אך מתברר כי העני הוא בעל רצון עצמאי ושהוא

מבקש לפגוש את מי שנותן לו צדקה. **אותו היום התאחר מר עוקבא** - אנו מגלים שינוי נוסף שחל בשגרת יומו של מר עוקבא: הוא התעכב בבית המדרש, וככל הנראה אשתו באה לקרוא לו מבית המדרש והצטרפה אליו לחלוקת הצדקה. **כיוון שראו בני ביתו** - בני משפחתו של אותו עני ידעו על רצונו לפגוש את נותן הצדקה וקראו לשכן העני שיצא לפגוש את הנותן. העני אינו מבטא רק את רצונו לפגוש, אלא נוקט זְמָה ויוצא לפגוש את מר עוקבא. כדאי לשקף לקבוצה כיצד הדמות של העני שמצטיירת בשורות אלו שונה מהדמות שהוצגה לנו במשפט הראשון: העני אינו רק נצרך המקבל באופן פסיבי צדקה ממר עוקבא, הזורק לו מעות בפתח דלתו, אלא הוא דמות בעלת רצון, פעילה ויוזמת. הוא אינו מבויש מקבלת הצדקה, אלא מכיר תודה ומבקש לפגוש את הנותן כדי להודות לו. **רצו מלפניו** - על אף שהעני מוכן להיפגש עם מר עוקבא, נראה כי מר עוקבא ואשתו אינם מוכנים למפגש. כאשר העני יוצא אחריהם הם בורחים. ניתן לשער מדוע ברחו מר עוקבא ואשתו. מר עוקבא הקפיד לתת מתן בסתר וייתכן כי חשש שהמפגש יבייש את שכנו. כמו כן, כאשר העני ידע כי מי שנותן לו את הצדקה הוא שכנו, הדבר יעיב על היחסים ביניהם. עם זאת, חשוב לציין כי הברייחה מאותו עני, שנעשתה בכוונה טובה, משמעותה שאין מפגש. **נכנסו לכבשן** - מר עוקבא ואשתו בחרו לברוח מהעני גם במחיר כניסה לכבשן. הסיפור מציין כי גרפו את הגחלים בכבשן. **היו נשרפות רגליו של מר עוקבא** - על אף שהגחלים היו גרופות, עדיין נשרפו רגליו של מר עוקבא. כדאי לציין בפני הקבוצה, שכפי שעלה מהלימוד בחברותא, הסיפור כולל ממדים סימבוליים. מה יכולה לסמל העובדה שרגליו של מר עוקבא נשרפו על אף שהגחלים היו גרופות? ייתכן שיש כאן מסר על המתרחש בסיפור. מר עוקבא הקפיד לתת צדקה בסתר מדי יום, עד שהדבר היה בגדר הרגל ("היה רגיל"). לכאורה, בכך הוא יצא ידי חובתו, אך נראה כי יש עניין לא פתור שרוחש מתחת לפני השטח. כמו כן, ידוע לנו מהסיפור שמר עוקבא איחר באותו יום לחלק את הצדקה, כיוון שהתעכב בבית המדרש. ייתכן כי הסיבה לכך שרגליו נשרפות היא שאיחר באותו יום לחלק את הצדקה. אשתו לעומתו, באה לזרז אותו לחלק את הצדקה, ולכן רגליה מוגנות. **אמרה לו אשתו** - אנו עדים לתפנית נוספת שחלה בסיפור ובאינטראקציה בין הדמויות. אשתו של מר עוקבא, שעד כה גם הייתה דמות פסיבית, ללא שם, שהלכה בעקבות מר עוקבא, מקבלת גם היא קול בסיפור, בזכות העובדה שרגליה אינן נשרפות. הפרשנות שהיא מעניקה לכך שרגליה אינן נשרפות היא שהדרך שלה למתן צדקה נעשית בתוך הבית ובכך היא מקרבת את הנאתם של העניים. **מה פירוש הביטוי "מקרבת הנאתם"?** "מקרבת הנאתם" יכול להתפרש כמתן צדקה במזון מוכן ולא בסכום כסף בו העני יקנה מוצרים. ניתן גם לפרש את הביטוי כקירוב הנאה דרך דיבור ופיוס של העני, מה שלא מתאפשר דרך מתן בסתר. דבריה של אשתו של מר עוקבא מציעים הסבר מדוע רגליה אינן נשרפות, שכן היא מביעה אמירה עקרונית על מתן צדקה. מה העיקרון שמציגה אשתו של מר עוקבא על מתן צדקה? בין אם המדובר על אוכל מוכן ובין אם מדובר על דברי פיוס ונחמה, אשתו של מר עוקבא מחלקת צדקה בדרך שמאפשרת לה להיענות לצרכים של העני. יתרה מזאת: תכופות אנו רואים את העני דרך העדשה של המצוקה והמחסור, ואילו אשתו של מר עוקבא מציגה כאן ראייה מורכבת. היא משתמשת במונח של "הנאה" בדיבור על העני. היא מסוגלת לראות את העני ולהגיב אליו לא רק כאל אדם הנתון במצוקה, אלא כאדם בעל רצון והנאה. הראייה המורכבת של העני מאפשרת לה לחצות את הקווים ולקיים עמו מפגש.

לפני שנסיים את קריאת הסיפור, נקרא חלק ממאמר העוסק בראייה מורכבת של העני ובוחרן כיצד ראייה כזו יכולה לשמש כלי לשינוי חברתי. שם המאמר הוא "מה עוזר בעזרה?" והוא מספר על ניסיונה של הכותבת, מיכל קרומר-נבו, בתפקיד עובדת סוציאלית המטפלת בנשים המתמודדות עם עוני ומצוקה חברתית. המאמר בוחן את ההישגים של תכנית ההתערבות שנועדה להגיש עזרה לנשים אלו דרך תמיכה קבוצתית. הכותבת בוחנת את תוצאות התכנית מנקודת המבט של הנשים שטופלו במסגרתה, שנשאלו מה עזר להן בתכנית. ממצאי המחקר הראו כי נשים שונות נעזרו בדרכים שונות. חלקן ראו בתכנית מפלט מחיי היומיום, חלקן נעזרו בתכנית כמשאב לידע ואילו אחרות נעזרו בה להעצמה אישית. לדעת הכותבת, עצם העובדה שקיימות צורות שונות של קבלת עזרה מאתגרת את התפיסות המקובלות בטיפול באוכלוסייה זו ואת הנחות היסוד שהן מתבססות עליהן. נקרא יחד קטעים מהמאמר:

הטענה המרכזית של מאמר זה היא כי התפיסות הדומיננטיות בספרות המקצועית לגבי אוכלוסיית המשפחות הרב-בעייתיות מושפעות במודע או שלא במודע מן המודל של מסלו, פירמידת הצרכים. על פי מודל זה, מי שצרכיו הבסיסיים אינם מסופקים, כמו במקרה של אוכלוסיית המצוקה, אינו חש בצרכים ממעלה גבוהה יותר, לדוגמה הצורך בהשתייכות, באהבה או במימוש עצמי. תפיסה כזו עושה רדוקציה לצורכיהם של בני משפחות אלו, החיים במציאות מורכבת ומציפה[...]

תפיסה זו עושה רדוקציה הן לצורכיהן של משפחות המצוקה הן לאנושיותם של הפונים [...] גישתו של מסלו היא גישה "אובייקטיביסטית" לפיה ניתן, כביכול, לזהות את צרכיו של אדם לפי מצבו האובייקטיבי. הצבת הנחה כזו בבסיס תכנון התערבות מתעלמת מכך שבמקרים של טיפול בשדה ["בשטח"], הגדרת הצורך אינה אובייקטיבית כי אם סובייקטיבית, וכל ניסיון לתאר מצבי מצוקה סבוכים כל כך במונחים אובייקטיביים פוגע בהבנת אוכלוסייה זו ומצמצם את מידת האנושיות שלה.

(מיכל קרומר נבו, "מה עוזר בעזרה?", **חברה ורווחה**, כרך י"ז)

מיכל קרומר נבו מצביעה על כך שהיעדר מפגש עם העני ועם בני משפחתו מונע את ראייתם כאנשים מורכבים ויוצר את הנטייה לראותם דרך "עדשת החוסרים" (חוסר חומרי, חוסר במיומנויות אלו ואחרות, כגון השכלה או תקשורת בין-אישית). ראייה זו מניחה כי יכולת של משפחות להיעזר וכן סיכויי השינוי הם קטנים, ועל בסיס ראייה זו נבנו דרכי העזרה השונות. הכותבת מציינת כי באופן זה נוצר, על דרך נבואה שמגשימה את עצמה, "מעגל שלילי סגור המנציח את עצמו".

ריבוי הדרכים לקבלת עזרה, כפי שעולה מממצאי המחקר, מצביע על ריבוי הדרכים לעזור ובכך הוא פותח פתח ליציאה מאותו מעגל שלילי סגור ואולי אף יכול לשמש כלי לסלילת הדרך לשינוי חברתי:

נראה כי אם תתקבל הקביעה כי מצבי מצוקה אובייקטיביים משתקפים בתחושת מצוקה סובייקטיבית מורכבת, וכי קיימים מספר מסלולי היעזרות אפשריים, ניתן יהיה לערער על ההנחות המקובלות הנוגעות למאפייני אוכלוסייה זו [...] ובמקומן לאפשר לפונים הגדרה עצמית שתיצור "ברית של היעזרות". (שם)

לסיום האסיף, נחזור למשפט החותם את הסיפור: "ומה היה כל זה?! שאמר מר זוטרא... נוח לו לאדם שימסור עצמו לתוך כבשן של אש ולא ילבין פני חברו ברבים". מה האמירה בסיכום הסיפור?

ניתן לפרש את סוף הסיפור כהבהרה של מעשי מר עוקבא, שבחר לברוח לתוך כבשן ולא לבייש את העני. עם זאת, ניתוח הסיפור והדברים המובאים במאמר יכולים להציע פרשנות נוספת.

שיעורים קודמים העלו כי העוני עלול להפוך עניים לאנשים שקופים. פתיחת הסיפור מעידה כי השכן העני אינו שקוף בעיני מר עוקבא, שרואה את מצוקתו ומגיב אליה. עם זאת, העני נתפס לעתים דרך "עדשת החוסרים" ולא כאדם מורכב. סגולתה של אשתו של מר עוקבא היא היכולת לראות את העני כאדם שלם, מורכב, ולא רק את המצוקה שלו. על אף שהעני כעני אינו שקוף בעיני מר עוקבא, יתכן כי שלא בידעין, הרצונות שלו היו "שקופים" בעיניו. אולי משום כך הוא מבטל את רצונו של השכן במפגש ובוחר להיכנס לכבשן האש. הלבנת פנים יכולה אולי להתפרש כרדוקציה של האנושיות של העני, הבאה לידי ביטוי בתפיסה שלהם רק כאנשים ש"חסרים". דבריה של אשתו סייעו למר עוקבא לראות את העני כאדם מורכב ובכך לא להלבין את פניו.

סיכום

המפגש הנוכחי דן בדרכי נתינה. פתחנו את המפגש בשאלה "איך", במעבר מלימוד ובירור שאלות מרכזיות ביחס לתופעת העוני והעניים לדיון בעשייה ונתינה. ראינו כי שאלת ה"איך" עומדת בזיקה לתכנים שנלמדו בשיעורים קודמים. עשייה מושכלת תתבצע לאור תובנות שהועלו במפגשים קודמים - היכולת לראות את העניי ראייה מורכבת תוך רגישות ועירנות למי שעומד מולנו. תובנות אלו משמשות אותנו בשינוי החברתי. היכולת לראות את העניי ראייה מורכבת פורשת דרכים מגוונות לעזרה, שבאמצעותן נוכל ליצור "ברית של היעזרות".

נסיים את המפגש בדבר תורה. הכותרת של דף הלימוד היא "אשרי משכיל אל דל" שהיא ציטוט של פסוק הלוקח מספר תהילים (תהילים מא, א).

המדרש מפרש פסוק זה כך:

"אמר רבי יונה: אשרי נותן לדל אין כתיב כאן, אלא אשרי משכיל אל דל.

הוי, מסתכל בו היאך לזכות עמו"

(ויקרא רבה, פרשה לד).

דרכי נתינה (לימוד בחברותא)

אשרי משכיל אל דל (תהילים מא, א)

רבי חנינא בר פפא היה מחלק כסף לצדקה בלילה. פעם אחת פגש אותו ראש הרוחות. אמר לו: "האם לא כך לימדתני רבי: 'אל תסיג גבול רעך'". אמר לו: "ולא כך כתוב: 'מתן בסתר יכפה אף'?" והיה השד נכפה תחתיו וברח ממנו.

(תרגום מתלמוד ירושלמי פיאה ח, כא, הלכה ח')

אמרו חז"ל בתלמוד הירושלמי (מסכת פאה, פרק ח, דף כא) רבי חנינא בר פפא נהג לעשות צדקה בסתר ואיש לא הרגיש במעשיו. הוא היה מתעניין מי האנשים שהתהפך עליהם הגלגל עד שהזדקקו לפשוט יד לצדקה, והיה קם באמצע הלילה והולך עד לביתם והיה מניח להם צרור כסף ליד הדלת. וכשהיו קמים בבוקר היו מוצאים את הכסף ובשמחה רבה היו קונים מצרכים.

לילה אחד, בעודו מהלך מבית לבית כמנהגו, פגש אותו גדול מלאכי החבלה בראש חילו וביקש לדעת מי הרשה לו לטייל כך יחידי בלילות.

- "האם קראת את הפסוק 'אל תסיג גבול רעך'? ובלילות יש כוח למזיקים להזיק לכל מי שהולך יחידי בלילה, ואיך אתה מטייל כך יחידי לילה לילה?"

- השיב לו רבי חנינא ואמר: "והאם אינכם יודעים ש'מתן בסתר יכפה אף' (משלי כא, יד)? ואם איני יכול לקיים את מצוות מתן בסתר אלא על ידי שאצא יחידי בלילה, אני עושה זאת בלי פחד מכם".

כששמעו את דבריו פחדו מלאכי החבלה ונסו על נפשם. לכן הוא אומר "אשרי משכיל אל דל", אשרי העושה בהשכל את הצדקה שלו בהסתר איש לא ירגיש.

(רבי שלמה זרקא, מנוחת שלום, מא)

רבי שלמה זרקא: מחכמי תוניס במאה ה-19. נולד בתוניס אך מאוחר יותר קבע מושבו באלג'יר וכיהן שם כרב בעיר ואהרן. בין ספריו: שי למורא, חידושים על התורה, רינה וישועה על ההגדה של פסח ומנוחת שלום, ספר פירושים על ספר תהילים.

מר עוקבא היה עני בשכנותו, שהיה רגיל כל יום לזרוק לו ארבעה זוזים בתוך חור הדלת. יום אחד אמר: "אלך ואראה מי עושה לי אותה טובה".

אותו היום התאחר מר עוקבא בבית המדרש, ובאה אשתו עמו. כיוון שראו בני ביתו של העני שזזה הדלת, יצא העני אחריהם. רצו מלפניו. נכנסו לכבשן שהייתה גרופה בו האש. היו נשרפות רגליו של מר עוקבא.

- אמרה לו אשתו: "שים רגליך על רגלי" (שרגלי אינן נשרפות).

חלשה דעתו של מר עוקבא.

- אמרה לו אשתו: "אני מצויה בתוך הבית, ומקרבת הנאתם".

ומה היה כל זה?!

שאמר מר זוטרא: "...נוח לו לאדם שימסור עצמו לכבשן של אש ולא ילבין פני חברו ברבים".

(תרגום מתלמוד בבלי כתובות סז, ע"ב)

- מהן דרכי הנתינה המופיעות במקורות?
- כיצד המפגש עם העני משפיע על דרכי הנתינה?

דרכי נתינה (לימוד מסכם)

הטענה המרכזית של מאמר זה היא כי התפיסות הדומיננטיות בספרות המקצועית לגבי אוכלוסיית המשפחות הרב-בעייתיות מושפעות במודע או שלא במודע מן המודל של מסלו, פירמידת הצרכים. על פי מודל זה, מי שצרכיו הבסיסיים אינם מסופקים, כמו במקרה של אוכלוסיית המצוקה, אינו חש בצרכים ממעלה גבוהה יותר, לדוגמה הצורך בהשתייכות, באהבה או במימוש עצמי. תפיסה כזו עושה רדוקציה לצורכיהם של בני משפחות אלו, החיים במציאות מורכבת ומציפה[...]

תפיסה זו עושה רדוקציה הן לצורכיהן של משפחות המצוקה הן לאנושיותם של הפונים[...]. גישתו של מסלו היא גישה "אובייקטיביסטית" לפיה ניתן, כביכול, לזהות את צרכיו של אדם לפי מצבו האובייקטיבי. הצבת הנחה כזו בבסיס תכנון התערבות מתעלמת מכך שבמקרים של טיפול בשדה [בשטח], הגדרת הצורך אינה אובייקטיבית כי אם סובייקטיבית, וכל ניסיון לתאר מצבי מצוקה סבוכים כל כך במונחים אובייקטיביים פוגע בהבנת אוכלוסייה זו ומצמצם את מידת האנושיות שלה.

(מיכל קרומר נבו, "מה עוזר בעזרה?", "חברה ורווחה", כרך י"ז)

נראה כי אם תתקבל הקביעה כי מצבי מצוקה אובייקטיביים משתקפים בתחושת מצוקה סובייקטיבית מורכבת, וכי קיימים מספר מסלולי היעזרות אפשריים, ניתן יהיה לערער על ההנחות המקובלות הנוגעות למאפייני אוכלוסייה זו [...] ובמקומן לאפשר לפונים הגדרה עצמית שתיצור "ברית של היעזרות". (שם)

אשרי משכיל אל דל (תהילים מא, א)

"אמר רבי יונה: אשרי נותן לדל אין כתיב כאן, אלא אשרי משכיל אל דל.

הוי, מסתכל בו היאך לזכות עמו"

(ויקרא רבה, פרשה לד).